

P.J.A. ter Hoeven*

Boekbespreking

W. Buitelaar en R. Vreeman, *Vakbondswerk en kwaliteit van de arbeid. Voorbeelden van werknemersonderzoek in de Nederlandse industrie*
Nijmegen, 1985; f 48,50

De auteurs gaan in dit werk, waarmee zij in Delft de doctorsbul behaalden, de invloed na van werknemersonderzoek op de Nederlandse arbeidsverhoudingen. Daartoe pogen zij een overzicht te geven van de historische gebeurtenissen, vooral die in het begin van de Nederlandse arbeidersbeweging en daarna die van de EVC – zo pogen zij een idee te geven van ‘de syndikale onderstroom’ in die beweging. Vervolgens komen de ontwikkelingen binnen de ANMB aan de orde: de geleidelijke gang naar de bedrijfsvloer met een bespreking van een aantal, soms experimentele, onderzoeken. Daarop volgt het pièce de résistance: in achttien voorbeelden van werknemersonderzoek wordt een beeld gegeven van door werknemers verricht onderzoek naar de arbeidssituatie in hun bedrijf in het kader van vakbonds-bedrijvenwerk. Bij die achttien zitten ongeveer alle grote ondernemingen in Nederland, het verhaal is zo wel min of meer representatief. Daarna volgen dan beschouwingen over de invloed van nieuwe technologieën, flexibilisering en herstructurering van de arbeid en ten slotte de noodzakelijke gang naar een democratisch industrie-beleid.

Zoals men uit dit – uiteraard summiere – overzicht al begrijpt, hebben beide schrijvers zich aan een gewaagd avontuur gezet. Met forse halen wordt de geschiedenis, de vroegere en de latere, geschetst. Om dan plotseling, via de syndikale onderstroom en de EVC, te belanden bij het bedrijvenwerk en de Arboret. Een, ondanks de niet geringe omvang van het proefschrift, benauwend snelle en nogal voortvarende konklusie. Laten we dit eens nagaan – maar allereerst vaststellen dat dit werk een hoogst opmerkelijke en eigenlijk ook een hogelijk te waarderen dissertatie vormt.

Teneinde het betoog van Buitelaar en Vreeman te kunnen volgen is het misschien goed, de bespreking van hun boek in een aantal duidelijke stukken te verdelen, aan de hand van de thema's die erin behandeld worden, die evenwel op het eerste gezicht maar weinig met

---

* Hoogleraar Erasmus Universiteit
Rotterdam.

elkaar hebben uit te staan.

I

De historie van het werknemersonderzoek vormt een eerste springplank. Daar vond een aantal functieverschuivingen plaats, die de auteurs ten onrechte niet verdiskonteerden in hun betoog. Die functieverschuivingen hadden voornamelijk plaats op het gebied van de *extern*-industriële verhoudingen, niet op het terrein van de *intern*-industriële relaties. Dat beïnvloedde de aard van de onderzoeken. Ten eerste was er een aantal agitatoren, die hoopten met behulp van werknemersonderzoek 'levensechter' te zullen klinken. Ten tweede was er een aantal artsen en ingenieurs, die een beroep op de publieke opinie deden. Ten derde vindt men later enkele vakbondsbestuurders, die opnieuw een uitdijende publieke opinie trachtten te betrekken in hun werkzaamheden. Ten vierde waren er socialistische intellectuelen, die zich ook weer beriepen op de sterk uitgedijde publieke opinie. Ten vijfde ziet men geleidelijk een aantal arbeiders, die hun mogelijkheden, hun gelettertheid uitbuiten om hun levensverhaal te doen. Ten zesde wordt getracht hun verhaal te gebruiken om het vakbondsfunctioneren te verbeteren. Er zijn er ongetwijfeld meer, maar dit voldoet wel. Eigenlijk was het toch voornamelijk een interactie tussen de onderzoeker(s) en een publieke opinie. Het opmerkelijkst was wel de aard van de publieke opinie: deze was niet statisch maar werd machtiger met het voortschrijden van de tijd. Daarop vooral richtten zich degenen die het onderzoek verrichtten. Deze wilden als het ware het toegenomen potentieel dat vooral in de toenemende publieke opinie school, inzetten voor hun doel. In een liberale periode, waarvan op het terrein van de arbeidsverhoudingen toch grotendeels sprake was, niet zo'n verrassende strategie.

II

Een tweede punt is het bestaan van een syndikale onderstroom. Dat deze heeft bestaan en bovendien nog altijd bestaat, daaraan is geen twijfel mogelijk. Op de eerste plaats mag men niet vergeten, dat de eerste en grootste arbeidswoelingen die waren in Groningen en Friesland, typisch agrarische streken dus. De syndikale onderstroom vond dáár zijn oorsprong en grootste aanhang en niet in de industrie. Op de tweede plaats kan men ter verklaring denken aan de kleine schaal van onze industrie. Vergeleken met de ons omringende landen was die maar klein, eerder handwerkmatig dan fabrieksmatig, en daardoor waren de kontakten tussen de werknemers zeer direkt. Het gevolg was een sterk van dat in de omliggende landen afwijkend patroon: een hoge graad van centralisatie in de vakbeweging. Sterk afwijkend van wat we kennen uit Frankrijk, Italië, België en Groot-Brittannië.

Nederland vormt de merkwaardige uitzondering! Wil men daarvoor een verklaring zoeken, en daarvoor bestaat alle aanleiding, dan moet men heel wat verrichten aan historisch spitwerk en aan de structurele duiding van het gevondene. Een van de doeleinden van de auteurs is een kader te scheppen voor een heropleving en doorzetting van het lokale vakbondswerk. Op die funktie wordt uitdrukkelijk gewezen. De centralisatie in de vakbeweging is, vergeleken met de omliggende landen, wel bijzonder sterk geweest. Nog altijd – ondanks verschuivingen in technologie en arbeidsmarkt – is dat een opvallende trek. Dit niettegenstaande enkele, veelal doodgeboren pogingen die een enkele bond hier of daar nog wel eens deed – welke pogingen overigens door de auteurs nauwgezet worden geregistreerd. Het centralisme bleef aan de winnende hand. Waaraan is zoiets te danken? Ik weet het niet, maar misschien hebben de relatief gestagneerde groei van de industrialisatie en de daarmee verbonden grotere macht van de vakbondsbestuurders er iets mee van doen. Michels' hoofdwerk kan hierbij als leidraad dienen.

III

Daarna kwam de schok: de oorlog en de bezetting. Heel dikwijls beseft men niet duidelijk wat die hebben betekend voor veel arbeiders. Het springen van heel wat knellende banden onder meer, maar tegelijk ook het aanbrengen van zoveel andere nog knellender banden. De oorlog hield voor veel arbeiders in een (gedwongen) tewerkstelling in Duitsland en/of in de door de Duitsers bezette gebieden. De afschuwelijkheid die daarbij ervaren werd en de ontbering die daarbij dikwijls geleden werd zijn door B. Sijes in zijn *Arbeidsinzet* (1966) helder uiteengezet. Die ervaringen, tezamen met afkeuring van het NVV-beleid gedurende de bezetting en met vooroorlogse tradities in een deel van de vakbeweging, hebben geleid tot de oprichting van de EVC.

Met die EVC is het wat vreemd gesteld. De auteurs zien hierin enerzijds een modernisering van de Nederlandse vakbeweging, doch anderzijds ook versterking van de syndikale onderstroom van diezelfde vakbeweging. Gedwongen door de vetopolitiek van de andere vakcentrales moest de EVC wel een dusdanig beleid voeren, dat het neerkwam op een versteviging van de onderstroompolitiek. Dit is deze centrale ten slotte, mede dankzij de gelukte kommunistische infiltratiepogingen, fataal geworden. Maar de modernisering?

Eigenlijk ging het in den beginne daarmee veel beter. De EVC stond iets voor, waarvoor bij heel wat arbeiders belangstelling bestond. Degenen die zich vertrapten en verraden voelden, hadden in het restauratieve Nederland van na 1945 in de EVC een schild. Vooral onder die ongeschoolden en onder diegenen die hard, lichamenlijk werk in de buitenlucht moesten doen, waren veel EVC-leden. Zij waren het die in de eerste plaats bescherming behoeften en ook kregen.

Opmerkelijk is de milde toon waarop de EVC door de auteurs wordt behandeld. Terecht, maar niettemin een uitzondering in de Nederlandse literatuur!

Voor het centralistische beleid van de vakbeweging moest natuurlijk ook een prijs worden betaald. Aan het eind van de jaren vijftig werd dit op allerlei wijzen duidelijk. De ANMB — later een deel van de Industriebond FNV — was de eerste. Onder andere door het onderzoek van Buiten, Poppe en Wallenburg (1962-'63) werd de afwezigheid van de bond op de werkvloer gesignaleerd. Een hiaat in de belangenbehartiging was daarmee aangetoond, dat zou moeten worden verholpen — maar hoe? Het antwoord werd gevonden door terug te grijpen naar de syndikale onderstroom, door bedrijvenwerk, door meer belangstelling voor de kwaliteit van de arbeid. Zo kwam de onderstroom ten slotte terecht in de hoofdstroom. Weliswaar met veel niet vermelde problemen in de organisatie, maar hij haalde het.

IV

Hierna komen dan de achttien 'case-studies' aan de beurt, die door mij als het *pièce de résistance* van het werk zijn aangeduid. Zij omvatten 275 van de 591 pagina's die het werk in zijn totaliteit telt. Het is niet gemakkelijk hiervan een overzicht te geven, ook al indien men beseft dat de 'sociografische aanpak' door de auteurs werd geprefereerd. Hiermee doelen zij waarschijnlijk op de gewoonte een duidelijke beschrijving te geven van hetgeen zich voordoet, los van theoretische en/of ideologische preokkupaties. Dat geeft diverse moeilijkheden, zeker als men daarna achttien verschillende industriële situaties achter elkaar presenteert. Eén fundamentele moeilijkheid die zich daarbij aankondigt is wel deze: hoe kunnen vergelijkingen gemaakt worden? Nergens zit immers een vergelijkingsmaatstaf ingebouwd, nergens is immers bepaald wat en in welke mate iets als een afwijking kan worden beschouwd. Maar enkele, heel globale, konklusies uit de case-studies zijn wel te geven:

1. de crisis werkt sterk door in de bedrijven: overal is de dreiging van reorganisatie te merken, afzetmarkten zakken weg of ploffen in elkaar, de arbeiders verkeren in werkonzekerheid;
2. de verhouding tussen verschillende categorieën personeel laat nogal dikwijls te wensen over: de relatie tussen fabriek en kantoor is vaak niet optimaal, de verhouding tussen het lager toezichthoudend personeel en de arbeiders evenmin, dan zijn er de uitzendkrachten en dergelijke;
3. er zijn nogal wat klachten over temperatuurschommelingen, tocht, lawaai en dergelijke. De kwaliteit van de arbeid is inderdaad niet overal goed verzorgd;
4. er zijn heel wat bedenkingen over een jaagsysteem, over opgejaagd worden, 'vliegend werken', overbelasting en dergelijke.

Maar daar gaat het niet om. Het ging de auteurs niet om die-of-die klacht bij dat-en-dat bedrijf. In hoofdzaak ging het er om aan te tonen, dat in zo'n geval — mits voorzien van een goede organisatie — de werknemers zelf zo'n klacht kunnen opsporen en verwoorden. Dat is ten diepste hetgeen zij ons voorhouden.

V

Onvermijdelijk brengt ons dit op de verhouding van werknemers-onderzoek tot sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Welke verschillen zijn het meest opvallend? Mijns inziens zijn er twee verschillen die het sterkst in het oog springen:

1. het sociaal-wetenschappelijk onderzoek is sterker gecontroleerd-representatief, dat wil zeggen afwijkingen van de representativiteit zijn bekend en de uitspraken dus ook beperkt ten aanzien van hun geldigheidsbereik;
2. het sociaal-wetenschappelijk onderzoek is niet slechts kwalitatief van aard, maar het bevat daarenboven tevens uitspraken van kwantitatieve aard.

De auteurs erkennen dat, daar ligt niet het probleem. Het (onbedoelde) effect van hun aanpak is evenwel, dat zij de beter geschoolden en (dus ook) hoger betaalden meer kans geven aan hun type onderzoek deel te nemen dan de anderen. Dat is waarschijnlijk niet te vermijden als men de IB-Metaal als uitgangspunt neemt, maar toch beperkt dat sterk het bereik van hun uitspraken. Men kan iets daarvan zien doorschemeren in hun indeling van beoogde effecten van het onderzoek:

vakbondsgericht	6
fabrieksgericht	12
waarvan overleg-georiënteerd	3
onderhandeling-georiënteerd	9

Ongeschoolden echter zijn veel direkter op onmiddellijke (kontra)prestaties van de werkgever gericht. Zij wensen niet te wachten op het resultaat van overleg en onderhandeling. Zij willen nu, onmiddellijk, resultaat van hun inspanningen. Zij willen (en kunnen soms ook) niet wachten. Hun korte verwachtingshorizon laat zich overigens gemakkelijk verklaren uit hun (niet zo florissante) positie op de arbeidsmarkt.

Onwillekeurig wordt men tevens gedrongen de door Vreeman en Buitelaar gehanteerde indeling te betwijfelen van de diverse doelstellingen die het werknemersonderzoek in zich kan bergen. Ze sommen er een viertal op:

- a. het verzamelen van kennis van de werknemers;
- b. het wekken van interesse voor de arbeidskwalitatieve aspecten van het werk;

- c. het opbouwen van de bondsorganisatie op de werkvloer, om zo een bijdrage te leveren aan de werknemersmobilisatie;
- d. het verbeteren van de arbeidskwaliteit in het bedrijf.
- Bij de ongeschoolden zit eigenlijk hier alleen in punt c een reële mogelijkheid. Denkt u zich eens in: arbeiders, die alleen (of hoofdzakelijk) hun arbeidskracht ter beschikking stellen op de arbeidsmarkt, wat zouden zij anders kunnen dan hun arbeidskracht aan het productieproces te onthouden of anderszins te protesteren? Dit kan een belangrijke beperking van de konklusies inhouden.

VI

Dan nog iets. De auteurs zijn tamelijk nonchalant omgesprongen met hun sociologische klassieken. Zo staat er in het voorlaatste hoofdstuk een stukje te lezen over divergerende machtsverhoudingen in een bedrijf, en dan volgt de zin: "Aldus kwamen we in aanraking met de werkvloer als een 'machtsarena' van werkgevers- en werknemersstrategie." Maar zoiets is al lang geleden beweerd, door niemand minder dan Karl Marx! En die had er ook nog een begrip voor: klassenstrijd.

Het lijkt wel wat ouderwets, maar toch is het waar: op diverse niveaus wordt steeds weer een stukje klassenstrijd gevoerd. Men zou kunnen stellen, dat er in iedere epoche opnieuw een strijd plaatsvindt om de arbeidsvoorwaarden. Het is begonnen met het loon en de arbeidstijden, daarna ging het om de uitschakeling van bepaalde groepen (vrouwen en kinderen), vervolgens om de veiligheid en gezondheid en ten slotte (om een lang verhaal kort te sluiten) om de aard van de arbeidsverhouding. Het gaat erom dat de klassenstrijd niet in één keer is uitgestreden, maar een telkens zich verdiepende zaak is. De oude punten blijven bewaard als de 'verworvenheden' en de nieuwe als 'strijdpunten'. Er is sprake van een verdieping van de strijd, in die zin dat er telkens weer een nieuw, als het ware dieper liggend strijdpunt wordt geformuleerd. Ook die 'aanklacht tegen ongezonde, onzekere en dekwalificerende arbeidssituaties' is daarvan een voorbeeld. Misschien was het de auteurs te agressief, uitgerend in een land waar de 'dominantie van werkgeversbelangen' zo op de voorgrond staat, te spreken over Marx en diens verfoeide klassenstrijd. Mogelijk, maar de auteurs waren in elk geval duidelijk geweest. En het had bovendien hun analyse vergemakkelijkt.

VII

In het slotdeel van hun studie ten slotte maken zich beide auteurs sterk voor technologieovereenkomsten en voor actieve deelname van werknemers aan het ondernemingsbeleid ten aanzien van arbeidsprocessen. Hun betoog komt over als een van de meest bevolgene in de

sociologie van de laatste paar jaar. En dat in de gunstige zin, er is zelden in een wetenschappelijk werk met zoveel overtuigingskracht gesproken over de arbeid.

Zo kom ik, het geheel overziend, tot een hoogst positieve indruk van dit werkstuk. Misschien heb ik een verkeerde impressie pogen te vestigen: door allemaal punten aan te duiden, waar men iets op tegen kan hebben, ontstaat al gauw het gevoel dat er met het boek iets mis is. Nu, dat is geenszins het geval. Het is een doorwrochte studie die elk arbeidssocioloog op zijn leestafel behoort te hebben. Hij zal dan leren op welke nieuwe — en oude! — punten de strijd geleverd wordt. Met name welke konsekwenties een volledig participatief ondernemingsbeeld en een aktieve vakbond kan hebben. En hoe de Arbowet daarbij eventueel behulpzaam kan zijn. Daarom ter afsluiting een welgemeend proficiat voor de auteurs!